

Zin van onzin scheiden, hoe doe je dat?

Interview met Johan Braeckman

Liza Janssens
consulent stafmedewerker

EEN DOSSIER GEWIJD AAN 'VRIJ-ON-ZINNIGE' ZAKEN, DAT IS WEL INTERESSANT. MAAR HOE KUNNEN WE DE VELE BEWERINGEN, VERHALEN EN UITSPRAKEN DIE OP ONS AFKOMEN OOK EVALUEREN OP HUN ZINNIGHEID OF HUN WAARSCHIJNLIJKHEID? WAAR MOETEN WE OP LETTEN OM ZIN VAN ONZIN TE SCHEIDEN, HOE DOORPRIK JE EEN STADSLEGENDE EN WAT DOE JE IN DISCUSSIES MET VRIENDEN OVER TELEPATHIE, HOMEOPATHIE, ETHISCHE KWESTIES OF GELOFSKWESTIES? WE VROEGEN ONS DIT LUIDOP AF EN SNELDEN TER HULP BIJ EEN KENNER.

PROF. DR. JOHAN BRAECKMAN VERTELT ONS WAAROP WE ONS KUNNEN BASEREN OM ZIN VAN ONZIN TE ONDERSCHIEDEN, WAAROP WE MOETEN LETTEN EN WELKE TOOLS WE KUNNEN HANTEREN.

JOHAN BRAECKMAN

Hoe kunnen we weten of een bewering (on)zinnig is?

Dat hangt af van de aard van de bewering. Enerzijds heb je beweringen van feitelijke aard, zoals 'als het regent wordt de straat nat' of 'er zitten kabouteren in het bos'. Van deze beweringen kun je nagaan of ze kloppen. Daar hebben we allerlei methodes voor, die het best en het verst ontwikkeld zijn in de wetenschap. Wat feitelijke beweringen of empirische uitspraken betreft, maken we dus gebruik van de wetenschappen om de zinnigheid of onzinnigheid ervan na te gaan.

Anderzijds zijn er uitspraken die niet rechtstreeks met feiten te maken hebben. Daar passen we andere criteria op toe. Het kan gaan om uitspraken van ethische of van esthetische aard, en misschien ook metafysische aard. Als ik bijvoorbeeld zeg dat ik de Mattheuspassie het mooiste muziekstuk vind dat ik ken, zijn er niet meteen directe empirische methodes voorhanden om de zinnigheid van die uitspraak na te gaan. De meeste mensen zullen dit wel vrij zinnig vinden klinken, omdat er een relatief grote consensus over bestaat dat dit een meesterwerk is. Als iemand echter zegt: "Ik vind een liedje van K3 het grootste kunstwerk aller tijden", dan zullen de meeste mensen dit al een pak minder zinnig vinden. Hier komen we eigenlijk in de kunstfilosofie terecht en moeten we met dat soort argumentatie aan de slag om zin van onzin te onderscheiden.

Het lijkt me voor de eerste categorie eenvoudiger om de zinnigheid te achterhalen.

De eerste categorie, de feitelijke uitspraken, is in zekere zin de gemakkelijkste. We beschikken daarvoor al enkele honderden jaren over de wetenschappen. In

“De zinvolheid van
een uitspraak over iets
wat wetenschappelijk
toetsbaar is,
is dus iets anders dan
de zinvolheid van een uitspraak
die een ethische,
esthetische of metafysische
dimensie heeft.”

de fysica weet men bijvoorbeeld al vrij lang hoe de zinvolle van de minder zinvolle uitspraken te onderscheiden. Die vaardigheid ontwikkelt zich ook steeds meer in wat we de cultuur- en gedragswetenschappen noemen, al is dat proces daar duidelijk nog niet afgerond. Het gaat hier onder andere om de psychologie, de sociologie en de economie. In heel wat gebieden weet men momenteel nog niet zo goed hoe aan empirisch wetenschappelijk onderzoek te doen of hoe zin van onzin te onderscheiden, maar dat groeit wel.

Hoe kan men van feitelijke uitspraken de zinnigheid achterhalen? Welke methode kunnen we gebruiken?

Als vuistregel geldt hier: hoe straffer de bewering, hoe straffer ook de argumentatie en het bewijsmateriaal moeten zijn. Neem bijvoorbeeld de discussies rond het zogenaamd paranormale. Als iemand beweert dat telepatie bestaat, dan doet hij/zij een empirische uitspraak. Mocht door voldoende experimenten blijken dat telepatie niet kan worden aangetoond, dan is het fair om te concluderen dat het fenomeen waarschijnlijk niet bestaat. Een bewering als “het zou wel eens kunnen dat product X, uit het Verre Oosten, hét middel tegen kanker is”, klinkt een beetje verdacht, maar het is een potentieel betekenisvolle uitspraak die we kunnen controleren. Je doet namelijk testen of experimenten, bijvoorbeeld dubbelblindexperimenten (nldr. een dubbelblindexperiment is een proef waarbij zowel de onderzoeker als de proefpersonen niet op de hoogte zijn van wie het geneesmiddel krijgt en wie het placebo). Daar blijkt dan uit of dat middel werkt of niet. Een negatief resultaat maakt de oorspronkelijke uitspraak niet onzinnig. Ze

ADAM EN EVA, DOOR LUCAS CRANACH - BRON WWW.FLICKR.COM

maakt het wel onzinnig dat je er achteraf zou blijven aan vasthouden.

Het is ook zo dat beweringen niet allemaal tegelijk waar kunnen zijn. Het ene is meer plausibel dan het andere, in acht genomen dat het ene misschien al lang onderzocht is en eventueel zelfs verbonden werd met andere vormen van kennis. Als iemand de evolutietheorie niet accepteert, kun je die persoon erop wijzen dat we heel wat aanwijzingen hebben voor evolutie, dat de idee van evolutie ook strookt met bevindingen uit de geologie, de fysica en de scheikunde enzovoort. Met andere woorden, als je evolutie niet accepteert, kom je in moeilijkheden met allerlei andere zaken.

Uitspraken van feitelijke aard, uitspraken die over de wereld gaan, inclusief over onszelf, kunnen we dus aanpakken met wetenschappelijke methodes.

Hoe kan je tewerk gaan bij de tweede categorie, de ethische en esthetische uitspraken?

We bevinden ons in een ander domein als we uitspraken van esthetische of ethische aard beoordelen als zinvol, minder zinvol of zinloos. Dat soort uitspraken heeft meer te maken met de waarden en normen die enerzijds gangbaar zijn en die anderzijds in meer of mindere mate wenselijk zijn. In een morele of ethische context moet je dan ook anders redeneren dan in een puur feitelijke context.

Neem bijvoorbeeld de uitspraak ‘het zou goed zijn als we geen dieren meer zouden eten’. Voor veel mensen klinkt dat misschien waanzinnig. 95% van de mensen eet immers dieren en een groot deel van onze industrie is daarop gebaseerd. Stel je even voor hoe enorm de verandering zou zijn: geen slagerijen

meer, alleen nog vegetarische gerechten in restaurants... In die zin klinkt de uitspraak vergezocht. Dat maakt haar echter niet absurd of zinloos. Het is mogelijk dat de waarden van mensen over enkele generaties in die zin veranderd zullen zijn. Vroeger was het ook absurd om te denken dat slavernij ooit zou afgeschaft worden of dat vrouwen rechten zouden krijgen. Nu is dat in onze cultuur algemeen geaccepteerd. Het is dus voorstelbaar dat dit eveneens kan gebeuren met dierenrechten.

Om nog een voorbeeld van een esthetische uitspraak te geven: Picasso werd in zijn beginfase door een meerderheid van de mensen niet geapprecieerd, terwijl er nu een grote consensus over bestaat dat zijn werk tot het beste aller tijden behoort. Het is de taak van de kunstfilosofie om na te gaan hoe het komt dat we Picasso nu wel goed vinden en vroeger niet.

De zinvolheid van een uitspraak over iets wat wetenschappelijk toetsbaar is, is dus iets anders dan de zinvolheid van een uitspraak die een ethische, esthetische of metafysische dimensie heeft.

Hoe kader je hierin uitspraken rond geloof?

Dat is een goed punt. Uitspraken die religieus getint zijn, nemen meestal een van beide vormen aan: ze hebben ofwel een empirische dimensie ofwel een meer moreel geladen dimensie. Eerst moet je daartussen het onderscheid maken. Op basis daarvan kan je ze dan evalueren.

Iemand die zegt: "Ik neem het boek Genesis letterlijk, want volgens mijn religie moet ik dat doen", doet een empirische uitspraak. Het is in zekere zin een wetenschappelijke uitspraak, maar ze is vals. Een moslim of christen die zegt dat Adam en Eva echt hebben bestaan en die niet gelooft in de evolutietheorie, doet een uitspraak die religieus gemotiveerd is. Tegelijk is het een bewering die met wetenschappelijke middelen controleerbaar is. In dit geval blijkt het om een valse uitspraak te gaan: Adam en Eva hebben echt niet bestaan. Het is een uitspraak van feitelijke aard waarvan die mensen geloven dat ze feitelijk waar

is en die zij zelf als een geloofspunt zien. Ze bevinden zich met een dergelijke uitspraak echter in het domein van de wetenschap. Het is een empirische uitspraak en ze is vals.

Iemand die verklaart dat voor hem religie betekent dat men het voorbeeld van de barmhartige samaritaan volgt, doet een morele uitspraak, die in dit geval ook religieus geïnspireerd is. Daarvan kan ik niet zomaar zeggen of ze waar of vals is. Dit soort uitspraken zal ik toetsen vanuit mijn ethisch referentiekader. In dit geval is het een uitspraak waar ik ook kan achter staan. Ik zou ze niet waar noemen, maar ik kan zeggen dat ze strookt met mijn opvattingen over hoe mensen met elkaar moeten omgaan. Iemand die zegt dat zijn religie hem voorschrijft een overspelige vrouw te stenigen, doet opnieuw geen empirische uitspraak, wel een ethisch-juridische: hij zegt iets over hoe je met mensen moet omgaan nadat ze bepaalde daden gesteld hebben. Ik keur ze af omdat ze niet strookt met mijn waardeopvatting. Binnen een bepaalde cultuur kan ze echter als onwrikbaar worden beschouwd, zoals dat ooit gold voor slavernij. Hoe verander je dat? Door een argumentatie te ontwikkelen die als gevolg kan hebben dat men andere waarden als belangrijk gaat zien. Je probeert bepaalde waarden te vervangen door andere, terwijl je bij empirische uitspraken moet aantonen dat iets al dan niet klopt, via zaken als observatie, experimenten en bestaande wetenschappelijke kennis.

Religie kan in beide werelden tegelijk aanwezig zijn. Als de paus zegt dat we condooms niet kunnen gebruiken voor aidspreventie omdat dat averechts werkt, doet hij voor een stuk een empirische uitspraak. Ze is juist of niet juist, en men kan dat onderzoeken. Epidemiologen, aidsdeskundigen en kenners van effecten van voorbehoedsmiddelen kunnen ons daar veel over vertellen. De paus doet daarnaast natuurlijk ook een uitspraak waar een ethische dimensie aan vastzit, al zegt hij dat niet letterlijk. Zijn geloof kan hem voorschrijven dat condoomgebruik immoreel is. Dat moet je op een andere manier beoordelen.

In geloofskwesties of kwesties van ethische, esthetische of politieke aard kun je mensen niet overtuigen door naar feiten of studies te verwijzen. Hoe pak je een discussie rond waarden dan aan?

Je zit communicatief en pedagogisch in een ander discours. Je probeert mensen te overtuigen, eerder dan aan te tonen dat de dingen op een bepaalde manier in elkaar steken. Als iemand vrouwenrechten ontkent of minimaliseert, kan je niet naar een laboratoriumstudie of dubbelblindonderzoek verwijzen. Dat neemt niet weg dat feitelijkheden hier wel een rol spelen. Je kunt erop wijzen dat er geen relevant feitelijk verschil bestaat tussen mannen en vrouwen waardoor vrouwen minder rechten zouden verdienen. Maar de kwestie is niet terug te koppelen naar de aard van vrouw. De feitelijke argumentatie valt weg.

Een mogelijke tactiek is te wijzen op interne tegenstrijdigheden in de gebruikte argumentatie. Sommige mensen steunen het dierenasiel omdat ze vinden dat honden en katten ook rechten hebben, maar eten dan zonder enig probleem een koe op. Daar schuilt een contradictie in, want er is geen intrinsiek verschil tussen een hond en een koe. Het gaat eerder om een soort sentimentele projectie. Dit zijn voor een stuk feitelijke argumenten, maar de kracht zit vooral in de logica.

Het probleem met waarden is dat je niet kunt terugvallen op dezelfde mechanismen als in de wetenschap, waar het op een bepaald moment volstrekt irrationeel wordt als je niet meegaat in de aangevoerde argumentatie. Wie beweert dat Adam en Eva bestaan hebben, is irrationeel. Het is in strijd met alles wat men weet vanuit de wetenschap.

Daartegenover is iemand die vindt dat zijn dochter besneden moet worden, niet irrationeel. Besnijdenis is iets wat behoort tot een bepaalde traditie. Je kunt erop wijzen dat dat voor een meisje niet leuk is, dat je haar bepaalde dingen ontzegt en dat zulke culturele tradities in onze tijd misschien niet meer nodig zijn, maar je kunt die persoon niet feitelijk overtuigen. Het is

eerder de kracht van de geschiedenis die daar overheen moet gaan. Ultiem heb ik daar dus geen fundamenteel antwoord, wat ik in empirische kwesties wel heb.

Daarom zijn debatten over waarden zo moeilijk?

Precies, ze zijn moeilijker. Wetenschappelijke debatten zijn soms ook moeilijk, maar je weet in principe de uitweg, althans voor wie het spel wil meespelen. Wie zegt niet te vertrouwen in dubbelblindonderzoek en meer geloof hecht aan anekdotes, zet zichzelf als het ware buitenspel. In dat geval kun je terecht zeggen dat dit irrationeel is. In ethiek heb je geen mechanisme om te stellen dat iemand volstrekt irrationeel denkt. Iedereen heeft het recht om vast te houden aan waarden die niet de mijne zijn. Of men zijn waarden mag opdringen aan iemand anders, is weer een andere kwestie. Uiteindelijk doe ik dat echter ook; ik probeer ook mijn waarden over te brengen. Waarden die je hebt en waarvan je vindt dat ze meer verspreiding verdienen, probeer je zodanig over te brengen dat anderen de waarde ervan inzien en ze willen overnemen. Dat gebeurt bijvoorbeeld via opvoeding en onderwijs. Mensen moeten op zijn minst aan opvattingen en argumentaties over waarden en normen blootgesteld worden om ze te leren appreciëren.

De zin of onzin van een uitspraak uit de tweede categorie is dus niet eeuwig?

De zinnigheid van ethische of esthetische uitspraken kan veranderen, vooral doordat erover wordt gediscussieerd. De volgende generaties zullen zich nu eens meer laten overtuigen door de ene kant, dan weer door de andere kant. De klok kan ook teruggedraaid worden. Je staat hier nooit voor echte verworvenheden, denk ik.

Dat is niet het geval in wetenschap. Om een banaal voorbeeld te geven: we weten nu dat de aarde rond is en niet plat. Je moet al heel wat doen om dat terug te schroeven. Een euthanasiewet

“Buitengewone beweringen, hebben nood aan buitengewone bewijzen.”

MONSTER VAN LOCH NESS - BRON WWW.FLICKR.COM

of abortuswet kan echter weer afgeschaft worden zonder dat mensen dat irrationeel zouden vinden. Men kan het wel beoordelen als een stap achteruit, maar dat is het dan. Het is heel wat anders dan de stap achteruit indien we terug zouden aannemen dat de aarde plat is. Dat zie ik ook niet gebeuren, hoewel het niet geheel ondenkbaar is. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat men in het onderwijs het creationisme weer zou invoeren. Bij het creationisme volstaat het echter dat mensen de feiten weer voor zich laten spreken om de theorie aan het wankelen te brengen.

In ethiek ligt dat anders. Zo hebben de subculturen in Europa hun waarden en normen meegebracht uit hun cultuur van oorsprong, en dat zet zich meerdere generaties na elkaar door. Sterker nog, men plooit zich daar meer en meer op terug, omdat dit nu net deel uitmaakt van wat het betekent om een subcultuur te zijn. Ik denk dat men sneller irrationele overtuigingen zal opgeven dan ethische waarden.

Tot slot een laatste vraag. Wat zijn de basisregels van een sceptische houding?

Ik vermeldde er al eentje: hoe meer een uitspraak in strijd is met wat we

denken te weten, hoe sterker het bewijsmateriaal ervoor moet zijn. Dat is een sceptische vuistregel: buitengewone beweringen hebben nood aan buitengewone bewijzen. Als ik zeg dat ik thuis een paard heb, is dat niet zo'n spectaculaire bewering. Als ik jou een foto toon van mezelf op een paard, dan is dat een acceptabel bewijs. Als ik echter zeg dat ik thuis in mijn vijver het monster van Loch Ness zitten heb, dan is dat een buitengewone bewering. Ik kan jou misschien ook een foto tonen, maar je zal denken dat die gefotoshopt is. Je zal straffer bewijsmateriaal vragen, omdat die bewering veel straffer was dan de eerste. Het is een voor de hand liggende vuistregel, maar lang niet iedereen past die spontaan toe. Men moet natuurlijk in de eerste plaats weten wanneer een uitspraak buitengewoon is.

Andere vuistregels hebben eerder te maken met de manier waarop wij kennis opdoen. Zichzelf in vraag stellen, erkennen dat ooggetuigen niet altijd betrouwbaar zijn (wat ook geldt voor jezelf), weten dat het brein rare sprongen kan maken, weten dat mensen vaak heel tegenstrijdige opvattingen kunnen aanhangen zonder dat te beseffen en erkennen dat mensen vaak heel goed zijn in het rationaliseren van hun mening. Mensen blijven vaak om sentimentele redenen vasthouden aan irrationele denkbeelden van vroeger en verzinnen daar dan argumenten voor. Hoe verstandiger men is, hoe beter men is in het rationaliseren van de eigen irrationele opvattingen. Een beetje scepticus beseft en doorziet dat, ook bij zichzelf. Eigenlijk gaat het hier om *critical thinking*, kritisch denken. Dat is een vak binnen de filosofie waar men de basisregels van het scepticisme aanleert, zoals het herkennen en doorprikken van drogredenen. Je verwerft er de vaardigheden die nodig zijn om het verschil te kunnen maken tussen een anekdote en een dubbelblindstudie. Eigenlijk zou elk kind vanaf de leeftijd van acht jaar *critical thinking* moeten kunnen aanleren. Dat komt in het onderwijs veel te weinig aan bod, terwijl het om essentiële vaardigheden gaat.